

AFSUNGA OID BIRLIKLARNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Norbekova Gulrux Xusan qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
Tayanch doktoranti
gulruh.bonny@gmail.com
+998915923666

Annotatsiya. Mazkur maqolada afsunga oid birliklarning konseptual asoslari har tomonlama tadqiq etiladi. Afsunning semantik xususiyatlari, rituallardagi roli va zamonaviy tildagi o‘rni yoritiladi. Afsunlarning folklor va badiiy adabiyotda namoyon bo‘lishi, xususan, J. K. Roulingning “Garri Potter” asarlari orqali talqin etiladi. Maqolada afsunlarning madaniy qadriyatlar, psixologik ta’siri va verbal ta’sir kuchi bilan bog‘liq jihatlari tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: afsun, semantika, konsept, madaniyat, ruhiy ta’sir, xalq ijodi, verbal birliklar, folklor, psixologiya, rituallar, sakral semantika, zamonaviy til, magiya, ritual.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ЕДИНИЦ, СВЯЗАННЫХ С МАГИЧЕСКИМИ ЗАКЛИНАНИЯМИ

Аннотация. В данной статье всесторонне исследуются концептуальные основы единиц, связанных с магическими заклинаниями. Освещаются семантические особенности магических заклинаний, их роль в ритуалах и место в современном языке. Рассматривается проявление магических заклинаний в фольклоре и художественной литературе, в частности, через произведения Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер». Исследуются аспекты, связанные с культурными ценностями, психологическим воздействием и вербальной силой магических заклинаний.

Ключевые слова: магические заклинания, семантика, концепт, культура, психологическое воздействие, народное творчество, вербальные единицы, фольклор, психология, ритуалы, сакральная семантика, современный язык, магия, ритуал.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF UNITS RELATED TO MAGICAL SPELLS

Abstract. This article comprehensively examines the conceptual foundations of units related to magical spells. It highlights the semantic features of spells, their role in rituals, and their place in modern language. The manifestation of spells in folklore and literary works is discussed, particularly through J.K. Rowling’s “Harry Potter” series. The study explores aspects related to cultural values, psychological effects, and the verbal power of magical spells.

Keywords: spell, semantics, concept, culture, psychological effect, folklore, verbal units, folklore, psychology, rituals, sacred semantics, modern language, magic, ritual.

Afsun inson ma'naviyatining eng qadimiy ifodalaridan biri bo'lib, turli madaniyatlarda turli shakllarda saqlanib qolgan. Afsunlarning mohiyatiga nazar tashlar ekanmiz, ular insonning irratsional fikrlashining samarasi sifatida sakral va madaniy ko'rinishlarni o'z ichiga oladi. Ushbu birliklar xalqning ruhiy holati, ishonch tizimi va rituallari bilan chambarchas bog'liqdir¹⁵⁶.

Afsunga oid birliklarni o'rganish zaruriyatini sakral dunyoqarashni anglash, madaniy merosni saqlash, tilshunoslik tadqiqoti obyekti sifatida deb topdik, chunki afsun xalqning qadriyatlari va ishonch tizimini o'rganishda muhim hisoblanib, ular orqali xalq tarixi va madaniyatini o'rganish mumkin. Bundan tashqari, afsunlar tildagi qadimiy qoldiqlarni aniqlash va ularning semantik xususiyatlarini tadqiq qilish uchun muhim obyekt sanaladi. Shu boisdan, afsunlarga oid birliklarning semantik, konseptual va ritual asoslarini aniqlash va ularning zamonaviy ahamiyatini o'rganish bir nechta zamonaviy fan tarmoqlarining obyektiga aylangan.

Afsun insonning irratsional tafakkuri va sakral madaniyatining asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Turli madaniyatlarda afsunning ko'rinishlari bir-biridan farq qilsa-da, ularning asosiy vazifasi umumiydir: inson va tabiat o'rtasidagi bog'liqlikni tiklash, qo'rquvni yengish, ishonchni oshirish va insoniyat o'zini ojiz hisoblagan voqea va hodisalarni boshqarishga harakat qilish.

Afsunlar xalq og'zaki ijodi va tilshunoslikning ajralmas qismi sifatida rituallar, marosimlar va folklorda namoyon bo'ladi¹⁵⁷. Sehr-jodu ko'plab mifologiyalar, fantastik adabiyotlar, o'yinlar va xalq og'zaki ijodining asosiy elementlaridan biridir. Sehr g'oyasi so'zlar, harakatlar yoki buyumlar orqali g'ayritabiiy kuchlarni yo'naltirish va ma'lum bir natijaga erishishga asoslanadi. Afsun va sehr-jodu so'zining leksik ma'nosiga to'xtalib o'tsak, lug'atlarda u quyidagicha ta'riflanadi: "sehr-jodu — bu g'ayritabiiy kuchlarni chaqirish yoki boshqarish orqali kerakli natijaga erishish uchun mo'ljallangan formula yoki marosimdir. Bu jodular oddiy duolardan tortib, murakkab ilohiy iboralarigacha bo'lib, ko'pincha aniq bajarilishni talab qiladi"¹⁵⁸.

Sehr-joduning asosiy tarkibiy qismlari odatda quyidagi elementlardan iborat bo'ladi:

Duo (Incantation): Og'zaki aytiladigan, kuylanadigan yoki pichirlab gapiriladigan so'zlar yoki iboralar hisoblanadi¹⁵⁹. Misol uchun "**Abracadabra**" — bu qadimdan ma'lum bo'lgan sehrli so'z bo'lib, ko'plab madaniyatlar va davrlarda afsungarlik va shifo amallarida qo'llanilgan. Ushbu so'z o'zining sirli kuchi va tarixiy ma'nolari bilan afsun va sehr-jodu olamida mashhur bo'lib kelgan. Ushbu so'zning kelib chiqishi haqida bir necha nazariyalar

¹⁵⁶ Eliade, M. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton University Press. 1964. p. 45

¹⁵⁷ Holbek, B. *Interpretation of Fairy Tales*. Folklore Fellows Communications. 1987. p. 83.

¹⁵⁸ <https://en.wikipedia.org/wiki/Incantation>

¹⁵⁹ Macmillan English dictionary for advanced learners. Second edition. Bloomsbury publishing. 2012. p. 763.

mavjud. **Arameychada** “Avra kehdaabra” so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, “men gapiraman va yarataman” ma’nosini bildiradi. **Lotincha yoki yunonchada** esa bu so‘zning “Abraxas” nomi bilan bog‘liqligi aytiladi, bu qadimiy yunon gnostik ilohiyati bilan bog‘liq. **Ibroniychada** bu so‘z “Ab” (Ota), “Ben” (O‘g‘il), va “Ruach ha-Kodesh” (Muqaddas Ruh) so‘zlaridan kelib chiqqan deb ham taxmin qilinadi. Ushbu so‘z ilk bor milodiy II asrda rim shifokori Serenus Sammonicus yozgan asarlarda uchraydi. U “abracadabra”ni kasalliklarni davolash uchun afsun sifatida ishlatishni tavsiya qilgan. So‘z uchburchak shaklida yozilib, bo‘yinga tumor sifatida taqilgan. **Sehrgarlikda** “Abracadabra” so‘zi ko‘pincha afsungarlar tomonidan afsunlarning boshlanishida ishlatiladi. U universal sehrli kuchni anglatadi. Tabobatda esa u salbiy energiyani, kasalliklarni yoki yomon ruhlarni yo‘q qilish uchun ishlatilgan. Zamonaviy madaniyatda “abracadabra” ko‘pincha mo‘jiza yoki sirli hodisalarga ishora qilish uchun ishlatiladi¹⁶⁰.

Harakat yoki imo-ishora (Gesture or Motion) orqali amalga oshiriladigan sehr-jodu: Bunga sehrni bajarish bilan birga qilinadigan qo‘l harakatlari yoki tana harakatlari kiradi. Misol uchun, sehrli tayoqni tebratish, qo‘l belgilari yoki marosimiy raqslar orqali sehr-joduni amalga oshirish. “Garri Potter” asarida esa, bu kabi holat uchun ko‘plab holatlarni topish mumkin. Masalan, “Vingardium Leviosa” afsuni biror bir obyektни sehrli tayoqcha yordamida yerdan yuqoriga ko‘tarish uchun ishlatiladigan afsun hisoblanadi. “Garri Potter va afsonalar toshi” asarida Hogvards maktabining yangi o‘quvchilari sehrgarlik darslarining eng dastlabki kunlarida, bu afsun orqali patni yuqoriga ko‘tarish uchun harakat qilinayotgan vaziyati aks ettirilgan¹⁶¹. Yana bir misol “protego” afsuni bo‘lib, sehrli tayoqcha yordamida doira shaklida yoki keskin yuqoriga harakat qilish orqali himoya qalqoni yaratish uchun ishlatiladi. Bu afsundan Garri va boshqa sehrgarlar jangda dushman hujumidan himoya qilish uchun ishlatgan.

Diqqat markazidagi buyum (Focus Object) orqali amalga oshiriladigan sehr-jodu: Bunga sehr energiyasini yo‘naltirish uchun ishlatiladigan narsalar va buyumlar kiradi. Masalan, sehrli tayoqlar, tumorlar yoki kitoblar sehrli hatt-harakatni amalga oshirish uchun vosita sifatida ishlatiladi. “Garri Potter” asaridagi bu buyumlar nafaqat sehr-joduni yo‘naltirish, balki hikoyani rivojlantirish va sirli dunyoni yanada boyitish uchun ishlatilgan. Har bir obyektning o‘ziga xos tarixi va roli bor. Bu narsalar sehr olamining jonli va haqiqiy ko‘rinishini yaratishga yordam beradi. Misol uchun, *Xogvartsning taqsimlovchi qalpog‘i*- o‘quvchilarni Xogvarts fakultetlariga bo‘lish uchun ishlatiladigan qalpoq bo‘lib, u yordamida Garri Gryffindorga bo‘lingan. Keyingi buyum *sehrli xarita (Marauder’s Map)* bo‘lib, Xogvartsda kim qayerda ekanligini ko‘rsatadi. U yashirin va sirli harakatlarni amalga oshirishda xizmat qilgan. Bu xarita Garriga Fred va Jorj Uizli tomonidan topshirilgan. Navbatdagi buyum - *Sehrli oyna (Mirror of Erised)* bo‘lib, foydalanuvchining eng chuqur istaklarini ko‘rsatishga yordam beradi. Garri bu oyna yordamida o‘z ota-onasini ko‘radi. *Sehrli quticha (Time-Turner)*- asarda ishlatilgan sehrli buyumlardan biri bo‘lib, u vaqtni boshqarish imkonini bergan. “Azkaban mahbusi” kitobida Germiona vaqtga

¹⁶⁰ Macmillan English dictionary for advanced learners. Second edition. Bloomsbury publishing. 2012. p. 5.

¹⁶¹ J. K. Rowling. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Bloomsbury Publishing. 1997. p. 215.

sayohat qilish uchun foydalangan¹⁶². *Sehrli kiyim (invisiblity cloak)*- ko‘rinmas bo‘lish imkonini beruvchi kiyim sifatida asarda aks ettirilgan bo‘lib, Garrining otasi Jeyms Potterdan meros bo‘lib qolgan. Bu uchta O‘lim tuhfası (Deathly Hallows) dan biri. *Uchar supurgi (Quidditch Broomsticks)*- Garrining “Firebolt” supurgisi. Bu supurgidan uchish uchun ishlatilgan va Quidditch o‘yinlarida muhim ahamiyatga ega.

Kuchli istak yoki iroda (Intention or Will): Bu kabi sehr noverbal xususiyatga ega bo‘lib, sehrarning maqsadi yoki aqliy diqqati bilan chambarchas bog‘liq holda ta’sir kuchiga ega bo‘ladi. Bu kabi sehr sehrgar tomonidan kerakli natija aniq tasavvur qilingandagina ish beradi. Masalan, “Garri Potter va zoti past shaxzoda” kitobida Snape Garri bilan duel sahnasida Snape Garri Potterga hujum qilishga imkon bermasdan, kuchli iroda va niyat bilan bir nechta noverbal afsunlarni tez va samarali ishlatadi¹⁶³. Garri esa ushbu vaqtda hali noverbal afsunlarni o‘rganish jarayonida bo‘lganligi sababli, bu borada zaiflik ko‘rsatadi. Bu yerda Snape o‘zining g‘oyat mustahkam diqqat-e’tibor va iroda kuchi bilan hech qanday ovoz chiqarmasdan afsunlarni ijro etadi. Ushbu holat kuchli iroda va niyatning afsunni muvaffaqiyatli ijro etishda qanchalik muhimligini yaqqol ko‘rsatadi. Noverbal afsunlar ovozli formulalarga qaraganda ko‘proq kuchli konsentratsiya va ichki energiyani talab qiladi. Quyidagi jadvalda sehr-joduni asosiy elementlari va uning amalga oshirish vositalari tasvirlangan.

Sehr-joduning asosiy elementlari

Sehr-joduni amalga oshiruvchi vositalar	Ta’rifi	“Garri Potter” asaridan misollar
Duo (Incantation)	Og‘zaki aytiladigan, kuylanadigan yoki pichirlab gapiriladigan so‘zlar yoki iboralar. Misol: “Avada Kedavra” <i>Garri Potter</i> asaridagi uchta kechirilmas afsunlardan biri bo‘lib, insonni bevosita va kechiktirmasdan o‘ldirish uchun ishlatiladi. Bu afsun kuchli va xavfli bo‘lib, faqat eng tajribali sehrgarlar tomonidan amalga oshiriladi.	Ushbu afsun Garri Potternıng hayotidagi eng muhim voqealardan biri bo‘lib, uning ota-onasi o‘limiga sabab bo‘lgan.
Harakat yoki imo-ishora (Gesture or Motion)	Sehrni bajarish bilan birga qilinadigan qo‘l harakatlari yoki tana harakatlari. Misol: “Vingardium Leviosa” afsuni, biror obyektıni yerdan yuqoriga ko‘tarish uchun ishlatiladi.	Vingardium Leviosa – Hogvarts o‘quvchilari darsida patni yuqoriga ko‘tarish uchun ishlatiladi.

¹⁶² Rowling, J. K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London: Bloomsbury Publishing, 1999. p. 47.

¹⁶³ Rowling, J. K. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London: Bloomsbury Publishing, 2005. p. 74.

Diqqat markazidagi buyum (Focus Object)	Sehr energiyasini yo‘naltirish uchun ishlatiladigan buyumlar. Misol: Sehrli tayoq, Xogvarts taqsimlovchi qalpog‘i yoki Sehrli xarita (Marauder’s Map).	Xogvarts taqsimlovchi qalpog‘i – o‘quvchilarni fakultetlarga bo‘lish uchun ishlatiladi.
Kuchli istak yoki iroda (Intention or Will)	Sehrgar maqsadi yoki aqliy diqqati bilan bog‘liq. Misol: Snape noverbal afsunlarni kuchli iroda bilan tez va samarali bajargan.	Snape Garri bilan duelda noverbal afsunlarni tez va samarali ishlatgan.

Afsun, asosan, xalqning ruhiy holati, ishonch tizimi va rituallariga bog‘liq bo‘lib, u madaniyatning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Turli madaniyatlarda afsunlarning ko‘rinishlari farq qilsa-da, ularning asosiy maqsadi bir xil: inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni tiklash, qo‘rquvni yengish va o‘z hayotini yaxshilash¹⁶⁴. Afsunlarning bu funksiyalari xalq og‘zaki ijodida, rituallarda va folklorda aks etadi. Shuningdek, afsun xalqning ma‘naviy qadriyatlarini va ishonch tizimini chuqurroq tushunishda kalit vazifasini bajaradi. Afsunlar nafaqat rituallar uchun, balki tildagi qadimiy izlarni o‘rganishda ham muhim obyekt hisoblanadi¹⁶⁵. Afsunlar orqali qadimgi so‘zlarning semantik xususiyatlari, ularning madaniy va kontekstual mazmuni aniqlanadi. Bu esa, o‘z navbatida, xalqning til va madaniyatini, shuningdek, ularning dunyoqarashini tadqiq qilishda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Afsunlar sehr-jodu bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular o‘zaro o‘xshashlik va farqlarga ega. Sehr-jodular odatda g‘ayritabiiy kuchlarni yo‘naltirish uchun so‘zlar, harakatlar va buyumlardan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Bularning har biri, o‘z o‘rnida, sehr va afsunlarning samarali ishlashini ta‘minlaydi. Ayniqsa, zamonaviy adabiyotlarda va, masalan, *Garri Potter* kabi asarlarda, bu elementlarning har biri sirli dunyoning jonli ifodasi sifatida tasvirlanadi.

Xulosa qilib aytsak, zamonaviy davrda afsun va sehr-jodular mo‘jiza, qiziqish va sir ramzi sifatida namoyon bo‘lib, ularning qiyofasi kino, adabiyot va boshqa san‘at turlarida aks etgan. Masalan, *Abracadabra* kabi qadimiy afsunlar bugungi kunda ham sehrgarlarning shoularida ishlatiladi va universal sehrli so‘z sifatida qabul qilinadi. Shuningdek, sehrli oyna, vaqtni boshqaruvchi quticha va uchuvchi supurgi kabi tushunchalar ham inson tasavvurining cheksizligidan dalolat beradi.

Bugungi kunda afsun va sehr-jodularning madaniy va semantik o‘rganilishi ko‘plab fan tarmoqlarining tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Xalq og‘zaki ijodi, tilshunoslik, antropologiya va hatto psixologiya kabi fanlar bu mavzuni chuqurroq o‘rganib, insoniyat tarixidagi ma‘naviy va irratsional jihatlarni yoritib bermoqda. Afsun va sehr-jodu insoniyatning ichki dunyosi,

¹⁶⁴ Barthes, R. *Mythologies*. Hill and Wang. 1981. p. 64.

¹⁶⁵ Propp, V. *Morphology of the Folktale*. University of Texas Press. 1968. p. 152.

ishonch tizimi va madaniy merosining muhim qismini tashkil etadi. Ularning tadqiqi faqatgina madaniy va tilshunoslik nuqtai nazaridan emas, balki insonning tabiat va atrof-muhit bilan bo‘lgan aloqasini anglashga yordam beradi deb taxmin qilinadi. Bu, o‘z navbatida, insoniyatning rivojlanish yo‘lidagi qadimiy va zamonaviy qadriyatlarining uyg‘unlashishini ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Barthes, R. *Mythologies*. Hill and Wang. 1981. p. 64.
2. Eliade, M. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton University Press. 1964. p. 45
3. Holbek, B. *Interpretation of Fairy Tales*. Folklore Fellows Communications. 1987. p. 83.
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Incantation>
5. J. K. Rowling. *Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Bloomsbury Publishing. 1997. p. 215.
6. Jung, C.G. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton University Press. 1969. p. 117.
7. Macmillan English dictionary for advanced learners. Second edition. Bloomsbury publishing. 2012. p. 5, 763.
8. Propp, V. *Morphology of the Folktale*. University of Texas Press. 1968. p. 152.
9. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Half-Blood Prince*. London: Bloomsbury Publishing. 2005. p. 74.
10. Rowling, J. K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. London: Bloomsbury Publishing, 1999. p. 47.